

Hardsyssels Årbog

1977

ANDEN RÆKKE - BIND 11

UDGIVET AF

Historisk Samfund for Ringkøbing Amt

Møntfund fra Ringkøbing amt

Af Kirsten Bendixen

Mønter er vigtige kilder, som har meget at berette om en egn's historie, fastslår denne artikels forfatter, som har sit daglige arbejde i Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet. Her gennemgås, hvad der er registreret af vigtige møntfund fra Ringkøbing amt. Fundene betegnes som gode og repræsentative, nogle endog som særdeles interessante. De placeres i den historiske sammenhæng, så det ses, hvorledes begivenheder ude i verden har haft betydning for forholdene i Ringkøbing amt.

I Ringkøbing amt, der strækker sig fra Limfjorden i nord til bunden af Ringkøbing Fjord i syd, fra Vesterhavet i vest til Karup å i øst, er der gennem årene gjort mange møntfund, omend amtet ikke er blandt de mest fundrige i landet.¹ I Møntsamlingens seddelkartotek over områdets fund er registreret 95 fundnumre. Eet fundnummer kan dække et større eller mindre fund eller være givet til en enkelt løsfunden mønt, så det samlede antal mønter kan ikke ses heraf. Det kommer op på langt større tal: henved 3000.

Den ældste mønt fra Ringkøbing amt er et sjældent og mærkværdigt stykke, en guld mønt fundet i Vildbjerg, Hammerum herred i 1888 af en fattig kone, der gravede i sin have (F.P.559). (Fig. 1d). Møntens diameter er 19 mm, dens vægt 5,43 gram. Den er ikke præget af rent guld, men er slået af en blanding af guld og sølv. Både for- og bagsidens præg virker ganske abstrakte og uforståelige, men undersøger man mønten nærmere, kan den passes ind i en udviklingskæde, hvor en pragtfuld mønt fra Alexander den Stores far, Kong Filip II, der regerede i Makedonien fra 359–336 f. Chr., efterlignes af nabofolkene. Efterligningerne blev igen efterlignet af de keltiske stammer, der bredte sig over en del af Europa i de sidste århundreder før Christi fødsel. (Fig. 1b-c). Fundstykket fra Vildbjerg er slået for en af de keltiske stammer, der slog sig ned i Britannien: Briganterne. De var bosatte i den nordlige del af det nuværende England. Mønten kan dateres til 1. århundrede efter Kristus.² Der kendes kun eet eksemplar til af disse tidlige britiske prægninger fra fund inden for dansk område, nemlig en lidt ældre guld mønt fra Kong Tasciovanes. Den dukkede op af jordens gemme 1952 i Munke-Bjærgby ved Sorø.

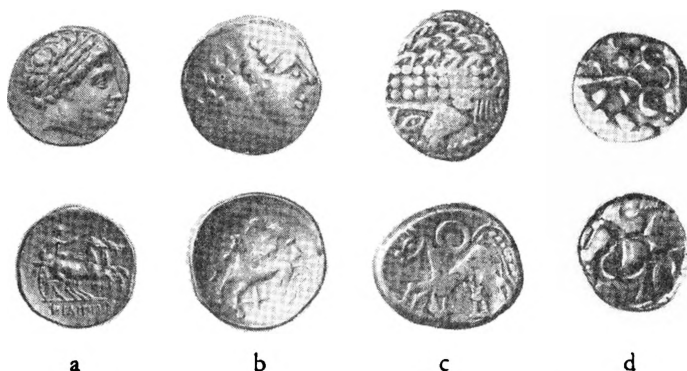

Fig. 1: Keltisk mønt fra Vildbjerg (mønten længst til højre) og dens forbilleder.

Filip II's guldstatér (Fig. 1a) har på forsiden et prægtigt udformet hoved af den unge gud Apollon med laurbærkrans om håret. Der skal mere end almindelig fantasi til at se, at krimskramset på Vildbjerg-mønten er afledt herfra, og det kan også kun siges med sikkerhed, fordi mellemstadiet er kendt, f. eks. fra Bellovarerne og Atrebatene i Belgien. Det må opfattes som rester af hår og diadem. Bagsidens flotte tospand med vognstyrer er der ikke meget kendeligt tilbage af. Hvordan sådanne tidlige britiske mønter er nået til Danmark, ved vi ikke, nogen direkte handelsforbindelse kan der næppe have været tale om i så fjerne tider.

Med det vidtstrakte Romerrige og især dets grænseprovinser har der derimod været handelssamkvem; det vidner mange importgenstande i dansk fundmateriale om, f. eks. glasdrikkekar, bronzeskåle og småfigurer og mange romerske mønter især fra kejsertidens første hundrede år efter Christi fødsel. Romerske sølvdenarer med kejsernes portrætter er kendt fra de fleste egne af Danmark.

Fra Ringkøbing amt kendes dog mærkeligt nok ikke sådanne sølvdenarer og heller ikke repræsentanter for den guldstrøm, der nåede Norden i 400- og 500-tallet, hvor romerske solidi brugtes både som betalingsmiddel og især som smykker. Derimod er der et lille fund på tre kobbermønter, indsendt til Møntsamlingen 1919. De blev fundet ved pløjning mellem Troldeborg og Engbjerggaard (F.P. 1666).³ De to af mønterne, en As og en Sesterts, er slået for Kejser Alexander Severus i Rom henholdsvis 230 og 231 e. Chr. (Han regerede fra 222–235). Den tredje er en lille kobbermønt præget c. 315 for kejser Constantin den Store (306–337 e. Chr.). (Fig. 2). På forsiden har den hans laurbærkransede portræt, på bagsiden en fremstilling af den ubesejrede sol: sol invictus med strålekrans. Dette hedenske symbol erstattedes siden af kristne, da Constantin gjorde Kristendommen til tilladt religion.

Fig. 2: Constantin den Store (Trolborg).

Fig. 3: Hedeby halvbrakteat (Pilhus).

Fra 600- og 700-tallet, hvor de små merovingiske denarer og engelske og frisiske sceattas i de senere år er begyndt at vise sig i bopladsfund fra Ribe og omegn, er der ikke mønter fra Ringkøbing amt.⁴ Da de imidlertid ikke blot findes sydfor, men en enkelt er fundet nordfor, nemlig ved Gadegaard ved Limfjorden, er det jo muligt, at de en skønne dag kan dukke op. De ældste nordiske mønter fra c. 800-825 er heller ikke fundet inden for området. En karakteristisk type i denne gruppe efterligner ret nøje en mønt, som Carl den Store lod slå i den vigtige frisiske handelsby Dorestad kort før 800. Den har hans navn på den ene og byens på den anden side. At man ved de første møntprægningsforsøg efterligner netop denne mønt er ikke mærkeligt, for vikingerne havde stærke kontakter med Frankeriget, både krigeriske og handelsmæssige. Ejendommeligt nok genoptages imidlertid denne Carolus-type c. 100 år senere, men med mere opløste bogstavformer og bitegn af nordisk karakter. De prægedes på ganske tynde sølvblanketter, så tynde at præget slår igennem fra den ene side til den anden, hvorfor de kaldes halvbrakteater. (Fig. 3). Til samme gruppe mønter hører en række forskellige korstyper.⁵ Sådanne mønter er rigt repræsenterede i to skatte fundet med mange års mellemrum, men kun c. 250 m fra hinanden. Det ældste fund blev gjort ved pløjning i en mose 1887 (F.P. 552) ved Graagaarde, Haderup sogn, Ginding herred, det andet 1939 (F. P. 1990) ved tørveggravning i gården Pilhus' mose, Grove sogn, Ginding herred.⁶ De to skatte er ret ens i deres sammensætning og skal muligvis forklares som en dobbeltskat, nedlagt samtidig af samme mand, men af sikkerhedsgrunde delt i to. Så havde man da altid halvdelen af formuen tilbage, hvis det skulle gå så galt, at en fremmed uretmæssigt tilegnede sig den ene portion.

Graagaarde-Pilhusskattene illustrerer på bedst tænkelige måde betalingsforhold og møntomløb i vikingetiden. (Fig. 4). Skønt den ældste danske møntgruppe fra o. 800, præget i Hedeby, allerede viser spirende forståelse for betydningen af en egentlig pengeøkonomi, så var møntet metal for størstedelen af Nordens indbyggere i perioden indtil c. 1000 dog blot værdier på linie med sølvbarrer, betalingsringe og sølvtråd. Man benyttede sølv under alle former, også smykker, som værdimåler efter vægt og brækkede ofte mønter og genstande itu for at få den helt nøjagtige vægt til en aftalt handel. Brudsølv kalder vi derfor sådanne skatte. For-

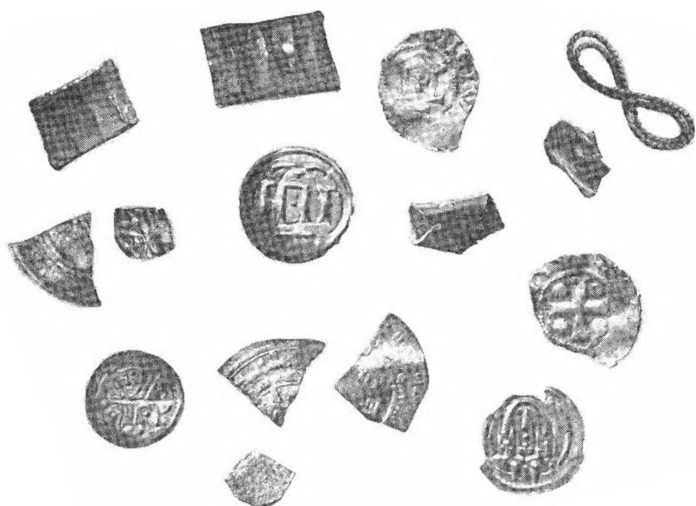

Fig. 4: Brudsølv og mønter fra Pilhus.

uden de mange brud og mønter indeholdt Graagaardeskatten i øvrigt også et smukt rundt spænde med hvælvet plade dekoreret med dyreornamentik i filigran.

Den største strøm af fremmede mønter, der i vikingetid nåede de skandinaviske lande, kom fra arabernes riger. De store, velprægede arabiske sølvmonter – dirhemi – er fundet i titusinder heroppe begyndende omkring 900 og stigende i antal i løbet af århundredet. Disse møntfund vidner om en livlig handel mellem vikinger og arabere. Nordboernes handelsvarer var trælle, pelsværk, voks og hamp og „transitvarer“ som frankiske sværd. Araberne betalte i mønt og orientalske luksusvarer. Både i Graagaarde og Pilhus er der en mindre portion af sådanne arabiske eller kufiske dirhemi fra 900-tallet, en del som brudstykker. (Fig. 4). Frankeriget, som vi også handlede en del med som før sagt i forbindelse med beskrivelsen af en af de ældste danske udmøntninger, er forbavsende underrepræsenteret i nordiske fund; der er derfor ikke noget mærkeligt i, at der ikke er karolinske mønter her. Engelske mønter er derimod hyppige i fundene fra slutningen af 900-tallet, og det samme gælder kejsermønter fra det tysk-romerske rige. Karakteristisk er derfor i fundet c. 30 tyske mønter fra Köln, Mainz, Speyer, Strassbourg, Bayern, og et par italienske. England repræsenteres af 2 mønter fra Edward Martyr.

Størsteparten af dobbeltfundets mønter, langt over 100 (et præcis antal er svært at angive, da mange er brudstykker) er imidlertid danske, nemlig de nævnte sene

Fig. 5: Brakteat med siddende mand (Pilbus).

Fig. 6: Svend Estridsen, runemønt (som Trans).

efterligninger af Carl den Store-mønter og mange varianter af korstyperne, heriblandt også den såkaldte „siddende Mand“ (Fig. 5), en barbariseret efterligning af en tronende Kristus på byzantinske mønter. Byzantinsk mønt kendte vikingerne nemlig også udmærket. Mange gik i tjeneste hos den østromerske kejser i Constantinopel – væringerne i Miklagaard – og de fik udbetalt deres sold i mønt. Mange byzantinske mønter kom derfor til Norden med hjemvendende væringer. Typen prægedes fra c. 975. Den yngste mønt i dobbeltfundet er slået under Kejser Otto III i perioden 983–1002. Den samlede møntbestand gør det sandsynligt, at skatten er skjult c. 990–1000. På dette tidspunkt regerede *Svend Tveskæg*, der har ladet en mønt slå i nøje efterligning af en vigtig angel-saxisk type. Det er den ældste danske mønt, der bærer kongenavn.

Knud den Store (1018–1035) var konge over både Danmark og England, og under ham indførtes organiseret møntvæsen med møntsteder rundt om i landet, der slog mønter med kongens billede og navn efter angel-saxisk mønter. Fra da af blev betalinger i mønt almindelige, selv om barresølv stadig supplerede, og byttehandel vare mod vare naturligvis også fandt sted, som den havde gjort siden den fjerneste oldtid.

Hele Middelalderen igennem indtil sidste del af 1300-tallet prægedes i Danmark kun een møntsort: en penning. Ofte har disse mønter en symbolsk fremstilling af kongen på forsiden – der er ikke tale om nogen portrætlighed. En del mønter har på bagsiden bispens billede eller symbol for at angive, at han havde del i overskuddet af udmøntningerne. Kongerne spekulerede en del i møntforringelse og skaffede sig indtægter ved at sætte tvangskurser på dårlige mønter, der indeholdt mindre sølv, end de burde. Til sidst blev mønterne i første del af 1300-tallet så ringe, at de var helt af kobber. Udmøntningerne standsede til slut, fordi spekulationerne var gået for vidt.

Da de danske mønter blev så underlødige, gik man over til at benytte udenlandske, hvilket i flere århundreder ikke havde været tilladt, da kongen ville have sit møntmonopol ubeskåret. Først var engelske mønter de foretrukne, det ses både af skriftlige kilder og møntfund, dernæst brugte man også franske og til sidst mest tyske mønter. Et lille fund fra Nørre Omme (Hind herred, F.P. 1284) viser møntomløbet i første del af 1300-tallet, her var fire engelske sterlinge, en luxemborgsk sterling og fire tyske mønter.

Fig. 7: Erik af Pommern, kobbersterling og hulpenning.

Fig. 8: Christopher af Bayern, hvid.

Fra de fire århundreder c. 1000 til c. 1400 er der i øvrigt ingen samlede fund fra Ringkøbing amt, men det betyder ikke, at vi intet kendskab har til, hvilke mønter der indgik i omsætningen her i Middelalderen. De systematiske undersøgelser af kirkegulve landet over, som er foretaget de sidste årtier, hver gang restaureringsarbejder eller varmeinstallation gør opbrydning nødvendig, har nemlig givet os et rigt møntmateriale spændende fra tidlig Middelalder til vore dage. Da det drejer sig om mønter, der tilfældigt er tabt af kirkegængere, giver de et godt billede af møntcirkulationen blandt menigmand. I Ringkøbing amt er indtil januar 1977 i alt indsendt mønter til Nationalmuseet fra 16 kirker, nogenlunde jævnt fordelt over herrederne.⁷ For tidlig middelaldernumismatik var mønterne fra Trans kirke (Vandfuld herred, F.P. 3008) særlig vigtige. Den ældste var noget så sjældent som det tredje kendte eksemplar af Svend Estridsøns runemønt fra Slagelse (Fig. 6), forsynet med øsken, så den har kunnet bruges som hængesmykke.⁸ Svend Estridsøn regerede fra 1047–1074, så hans mønter er blandt de ældste, vi kan vente at finde i kirkebygninger. Fra den urolige periode, da Svend Grathe, Valdemar I og Knud kæmpede om magten i landet, er der også fra Trans flere mønter, heriblandt en af de nette små ensidet prægede bracteater fra Valdemar I, slået i Nørrejylland. Sådanne mønter er meget sjældne uden for de store gamle samlede fund. Valdemars-tiden er nogenlunde repræsenteret, hvis vi samler stykkerne fra de mange forskellige kirkefund, men langt flere er der af de slette „Borgerkrigsmønter“ fra Christopher I, Erik Klipping, Erik Menved og Christopher II.

Det blev Dronning Margrethe, der omkring 1400 bragte orden i det danske møntvæsen ved de Witten eller firpenninge og sterlinge eller trepenninge hun lod slå i Erik af Pommerns navn. Penninge blev slået som hulpenninge i efterligning af de nordtyske, der i store mængder cirkulerede i Danmark og derfor ofte findes i kirkegulvene, flest meklenborgske med oksehoved, men også lybske og hamborgske. Da Erik af Pommern gik i gang med udmøntningen efter Margrethes død, greb han hurtigt til at forringe mønterne ret så kraftigt. Hans slette kobbersterlinge forekommer ofte i kirkefundene såvel som hans hulpenninge. (Fig. 7).

Hvide eller Witten fra Christopher af Bayern (Fig. 8), Christiørn I og Kong Hans er ikke usædvanlige i kirkefund og forekommer også i samlede skattefund trods deres lidenhed og ringe værdi. To summer er således fundet skjult på Vor-god kirkegård (Bølling herred), den ene på 116, den anden på 74 stykker. (F.P.

Fig. 9: Frederik I, sølinge fra København og Malmø (Fabjerg kirke).

815 og F.P. 919). 152 Kong Hans-mønter fandt man ved Møllegaarden ved Lemvig (F.P. 856 og 857) og 38 stk. i selve Lemvig (F.P. 1953).

Fra 1500-tallet er der ingen større skattefund fra Ringkøbing amt, men en lille sum på 19 mønter fra Frederik I fra perioden 1524–32 blev fundet ved varmeinstallationsarbejde i Fabjerg kirke (Skodborg herred, F.P. 1795). (Fig. 9).

Danmarks historie i 1600-tallet er for en stor del beretninger om krige, om fremmede soldater, der hærgende og plyndrende drog gennem landet. Jylland rantes gang på gang af sådanne hærgningstogter, og derfor er det forståeligt, at mange skatte nedgravedes. De hårde tider, hvor mange omkom under krigshandlingerne eller døde af de epidemiske sygdomme, der fulgte i krigenes spor, bevirkede, at en hel del af disse skjulte formuer ikke blev gravet op igen af deres ejermænd, men først i nyere tid er kommet frem især ved pløjning eller andet markarbejde.

Ringkøbing amt har mange fund fra disse 1600-tals krige.

Fra den såkaldte *Kejserkrig* (1625–29), hvor Christian IV (1588–1648) var indblandet i den store Trediveårskrig, og Wallensteins tropper hærgede i Jylland, stammer et stort fund fra Egebjerg (Ginding herred, F.P. 319) på 352 mønter, mange af dem udenlandske dalere, men en del mindre mønter. Mønterne var lagt i en sort gryde, indsvøbt i en sort strømpefod.

En del fund er fra *Torstensonkrigen* 1643–45. Her er f. eks. en skat på 199 dalere, nedgravet i to poser, fundet ved pløjning på Kideris Møllens Mark (Hammerum herred, F.P. 601). En anden på 165 store sølv mønter: 15 danske kroner, 10 danske og norske specier og resten udenlandske talere kom frem i Bording (Hammerum herred, F.P. 135) i en udtørret mose. 20 talere blev fundet i Simmelkær Mose (også Hammerum herred, F.P. 2220).

Carl X Gustafs store krig mod Danmark med toget over isen og Københavns belejring (1657–60) berørte også Jylland, og formuer blev igen gemt i jorden. Fundet er 93 speciedalere fra Silstrup (Hammerum herred, F.P. 2133), 70 fra

Fig. 10: Christian IV, daler 1636, Kongsberg (Staby).

Fabjerg (Skodborg herred, F.P. 337) og 36 hele og halve og kvarte dalere fra Poulsgaard (Hammerum herred, F.P. 1348).

I Ulfborg fandt i 1903 pottemager Erik Larsen 16 mønter gemt i et dige (Ulfborg og Hind herred, F.P. 907). Tre var kroner, resten mark og skillingsmønt. Da imidlertid den ene mønt var fra 1664, må summen være gemt efter krigen.

Speciel interesse knytter sig til en skat af mønter og smykker fundet gemt i et tilmuret vindue i den nordlige mur i Skjern kirke (Bølling herred, F.P. 1328).⁹ Mønterne var en Christian IV tomærk og 6 tyske talere. Dertil to tyske sølvmedailler. Den værdifulde smykkesamling omfattede 7 gulfingerringe, af hvilke tre var emailerede og fire hængesmykker. Det ene af disse er en rund bjergkrystal i guldramme med perlevedhæng, de tre andre består alle af et sammenslynget Jesus-monogram IHS. Smykkerne er meget smukt guldsmedehåndværk. Skatten var lagt i et malet træskrin, de fine guldsmykker yderligere beskyttede ved at være pakket i et lille smykkeskrin af læder med påtrykte jagtskener i guld. Den ene af monogramsmykkerne har på H'ets tværbjælke indgraveret I.G.H., hvilket gør det sandsynligt, at skatten har tilhørt den stedlige præst Iver Gregersen Hemmet og hans hustru. Han var præst i Skjern fra 1633–71. Den ene medailles datering 1648 antyder, at skatten er gemt under Carl Gustaf-krigen, men præsten levede til 1684. Hvorfor har han ikke hentet skrinet igen? Ingen kan svare herpå.

Den nyeste svenskekrigsskat, dalerskatten fra Staby, skal her behandles lidt mere indgående. Dels er den den hidtil største bestående udelukkende af dalere, dels er dens sammensætning meget karakteristisk og tjener udmærket det formål at give et eksempel på 1600-tallets pengebeholdninger.¹⁰

Da familien Holgersen på Nygård i Staby sogn, Ulfborg herred var ved at hakke roer den sidste dag i maj 1975, fandt fru Holgersen en stor mønt. Den så ikke ud af så meget, fordi den var helt brun og anløben, men da der hurtigt dukkede flere op, blev man enig om at undersøge fundstedet nøjere og fik i week-end'en hjælp af den stedlige skoleleder.

Resultatet af denne første undersøgelse blev næsten 300 dalere, de 253 af dem

Fig. 11: Gustaf 2. Adolf.
Mindedalere, Osnabrück
(Staby).

fundet på et område, der ikke var større end c. 1 m². Mønter fundet i Danmarks jord er som bekendt ikke finderens ejendom, men hittegods og omfattet af dane-fæbestemmelserne om aflevering til Nationalmuseet. Ganske korrekt henvendte man sig derfor til Ringkøbing Museum og anmeldte skatten. Her fandt man sagen så interessant, at en nøjere undersøgelse af fundområdet blev besluttet i samråd med Den kongelige Mønt- og Medaillesamling.

Undersøgelserne blev foretaget meget omhyggeligt og systematisk af museumsinspektør Jens Aarup Jensen og medhjælper Susanne Andersen og varede næsten en måned. Man blev nemlig ved at finde dalere, hver gang man udvidede udgravningsfeltet, fordi den oprindelige koncentration af mønterne til nedgravningsstedet var blevet brudt af ploven og mange mønter trukket med langs plovfurterne.

Formentlig er der stadig nogle få mønter at finde, men størstedelen må betragtes som bjærgede, og slutresultatet blev da 436 dalere og 3 halvdalere.

Der kunne ikke konstateres spor af nogen beholder, som oprindelig kan have rummet skatten, så formentlig har den blot været stuvet væk i en tøjpose, der er rådnet sporløst bort.

Fundet består så godt som udelukkende af udenlandske mønter, kun seks er Christian IV-dalere fra Norge. Ældste mønt er en Brandenburg-daler fra 1538, yngste en vestfrisisk daler fra 1644, der angiver nedlægningsstidspunktet. De seks norske dalere med Christian IV's brystbillede på den ene side og den flot tegnede norske løve med Olavsøksen i alle fire poter og to viftende haleduske på den anden, bærer årstallene 1631, 1636, 1636, 1638, 1639 – det sidste årstal er ulæseligt. (Fig. 10).

Heller ikke hertugdømmerne er repræsenteret med ret mange stykker, der er blot tre dalere slået for hertug Frederik 1626 og 1627.

Staby-fundets bestand af udenlandske dalere frembyder det samme fascinerende skue som mange andre skatte fra de fundrige krigsperioder under Christian IV og Frederik III. Sådanne sølvdalere indkom i meget stort tal til Danmark gennem den indbringende studehandel, og de cirkulerede som gyldigt betalingsmiddel

Fig. 12: *Nederlandsk løvedaler, Geldern 1618 (Staby).*

sammen med landets egen mønt. De mange, der kom ind ved Øresundstolden, og som gik lige i kongens kasse, blev derimod som regel omsmeltet og udmøntet som ringere småmønt.¹¹

Dalere er næsten altid velprægede og smukke, og deres billedverden omfatter bl. a. kejsere, konger, kurfyrster, ærkebisper, byprospekter, skytshelgener, våbenskjolde og våbendyr. Staby-dalernerne er meget velbevarede og fremtræder smukt efter at være blevet befriet for de skæmmende brune jernbelægninger, som opholdet i fugtig mosejord havde givet dem. Konserveringsanstalten har benyttet elektrolyse til rensningen.

Fra vore fjender svenskerne er der kun to talere, den ene slået i Nürnberg af Gustaf Adolf 1632, da han havde erobret byen. Den anden er en mindemønt for ham slået 1633 i Osnabrück. (Fig. 11). Begge har hans portræt med laurbærkrans om hovedet.

Som det oftest er tilfældet med svenskekrigsskatte er en stor part af dalernerne fra Nederlandene, der jo var en af vore vigtigste handelsforbindelser.

De fleste af de nederlandske dalere er løvedalere fra de forenede nordlige Nederlande. Her er dalere fra: Geldern (Fig. 12), Holland, West-Friesland, Zeeland, Utrecht, Friesland og Over-Ijssel og fra byerne Deventer, Campen og Zwolle. De har på forsiden en halvfigur med draget sværd i højre og skjold med provinsvåbenet i venstre hånd. På bagsiden løve i skjold.

De nordlige Nederlande havde sluttet sig sammen ved unionen i Utrecht 1579 og kæmpede sig fri af det spanske herredømme. Fra denne langvarige kamptid stammer et mærkeligt og sjældent stykke med indskriften DVRÆ NECESSITAS OPVS – et værk af den hårde nød. Mønten stammer fra byen Bommel i Gelderland. (Fig. 13).

Adskillige dalere stammer fra det tyske rige. Af tyske byudmøntninger finder vi stykker fra Augsburg, bl. a. den prægtige med byprospektet, fra Dortmund, Emden, Erfurt, Frankfurt, Hamborg, Hannover, Hildesheim, Lybæk, Metz, Nürnberg (Fig. 14), Rostock, Stralsund og Wismar. Påfaldende er her det store antal

*Fig. 13: Daler fra Bommel
u. år (Staby).*

på 21 dalere fra Nürnberg. I andre fund fra perioden er der som oftest kun en enkelt.

Fra de forskellige tyske fyrstedømmer og bispedømmer er der især mange fra Sachsen og fra Braunschweig-Lüneburg, specielt af vildmandstypen. (Fig. 15). Den store vildmand, der rykker træer op med rode, var symbolet på sølvgruben „Wildemann“ i Harzen. Han afbildes på en daler første gang i 1539. Den ældste her i fundet er dog fra 1585. Gennem møntbillederne blev vildmanden meget populær og opfattedes som en skytsånd for Harzen.

Fundets ældste mønt er en daler fra Braunschweig med årstal 1538. Af andre tyske lande og bispedømmer er repræsenteret: Bayern, Erbach, Hanau, Hessen – med en morsom kometdaler fra 1632 – Lippe, Magdeburg, Mainz, Mansfeld. Monfort, Schauenburg, Trier og Württemberg.

Adskillige mønter er præget i de østrigske arvelande: Østrig, Ungarn, Böhmen, Tirol og Alsace med kejserens og ærkehertugens portrætter. Bispedømmet Salzburg tegner sig for 25 dalere, flest fra ærkebisp Paris Lodron med skytshelgenen Sct. Rudbertus. En enkelt mønt er fra Pommern, otte fra Polen, heriblandt et meget smukt stykke fra Danzig.

Der er ikke fundet nogen som helst genstande sammen med pengesummen, og intet ved fundomstændighederne kan give noget fingerpeg om, hvem der skjulte skatten på det dengang meget fugtige sted. Om den situation, hvori de er gemt væk, kan vi derimod med al mulig rimelighed sige, at det er sket under Torstenssonkrigen 1643–1645; det angiver slutmøntens årstal 1644. Vi finder det som nævnt på en westfrisisk løvedaler.

Det er ikke mærkeligt, at den hårdtplagede jyske befolkning, der havde oplevet de tyske soldaters plyndringer under den kejserlige general Wallenstein, nu under først Torstensons og derefter Wrangels fremtrængen gjorde, hvad de kunne for at redde deres ejendele fra svenskerne ved at grave kostbarhederne ned.

Ser vi på sammensætningen af de tidligere kendte skatte fra Torstenssonkrigen, må Staby-fundet betegnes som alt i alt meget typisk, bortset fra en enkelt ting som

Fig. 14: Daler fra
Nürnberg 1635 (Staby).

de mange Nürnberg-dalere. Af de knapt 30 registrerede skatte er den derimod den største, idet de to hidtil største: Hornsted, Hjørring amt, og Nørre Bjært, Vejle amt, har henholdsvis 330 og 334 mønter, og af disse er kun en del dalere. Det største fund udelukkende bestående af dalere er det førnævnte fra Kideris Mølle med 199 specier.

Skal vi gøre os nogen tanker om Staby-skattens købekraft, kan vi prøve at se på nogle priser i en privat regnskabsbog fra Christian IV's tid, ført af adelsdamen Sophie Brahe gift med den lærde Holger Rosenkrantz til Rosenholm.¹² Da dalere som nævnt meget vel kan være betaling fra nederlandske eller tyske studeopkøbere, kan vi nævne, at en god stud kostede omkring 9 dalere, når den opkøbtes til opstaldning og kunne videresælges for 14 rigsdalere. Summen svarer således til 30 studes pris.

Krigsperioderne var ikke forbi med afslutningen af Carl Gustaf-krigen, selv om det nuværende Danmark ikke længere udsattes for plyndringer. Under Christian V (1670–99) blev der derfor også gemt en del skatte rundt om i landet, sandsynligvis fordi mindet om hærgningerne var meget levende. Vi kan her nævne 11 danske og nederlandske sølvmonter fra Bøel (Nørre Horne herred, F.P. 864) med slutmønt 1679. Denne sum er nedlagt i Den skånske krigs sidste år. Krigen varede fra 1675–79.

Kommer vi op i 17- og 1800-tallet, tager skattenedgravningerne kendetegnet af. Dels fik man nu et pålideligt bankvæsen, dels havde man en del af sine rede penge i sedler, der jo ikke var velegnede til nedgravning. Århundrederne er derfor mest repræsenterede i løsfundene. En sum på ikke mindre end c. 200 russiske kobbermønter fra 1811–13 – altså Napoleonskrigenes tid – lå gemt i en klit. Man kan jo gætte på, at de stammer fra en stranding og måske er stukket bort af en finder, der ikke ville give dem til myndighederne og så til sin ærgrelse ikke har kunnet genfinde dem. Klitter ser så forfærdelig ens ud!

Skikken at nedgrave penge er dog trods alt sejlivet. Det viser f. eks. et fund af 32 danske kronemønter fra 1875 og 76, nedlagt ved Kloster (Hind herred, F.P.

Fig. 15:
Vildmandsdaler fra
Brunsvig-Lyneborg
1631 (Staby).

3012). Om de nærmere omstændigheder ved denne skattenedgravning ved vi intet – krig var der i hvert fald ikke tale om på dette tidspunkt.

De tunge gedigne dalere som Staby-fundets er dejlige mønter at holde i sin hånd, men mange synes alligevel, at *guldmønter* er endnu bedre. Guldets trylleri og dragende magt virker idag som for tusinder af år siden. At eje en guldmønt – eller flere – var både i Middelalder og nyere tid noget særligt, og man kan derfor nok undre sig over, at enkeltfundne, altså tabte guldmønter ikke er så sjældne iblandt danske fund.¹³ Fra den egn, vi her beskæftiger os med, viser registreringen dog kun et antal på 10 guldmønter fra forskellige perioder. I Holmsland Klit ved Nørre- og Sønderlyngvig er fundet med mange års mellemrum (den sidste fra 1976) 3 middelalderlige guldmønter: fra Ludvig IV af Tyskland (1314–1347)

Fig. 16: Guldmønter fra
Holmsland klit.

Fig. 17: Frederik III, guldkrone 1657 (Vejrum).

(Fig. 16b) (F.P. 460), fra Wilhelm V af Holland (1346–59) (Fig. 16a) (F.P. 1726) og fra Gelderland en gylden fra Wilhelm af Jülich præget mellem 1377 og 93 (F.P. 3367) (Fig. 16c), altså alle tre fra 1300-tallet. Ligger der mon en guldskat i havet fra et strandet skib som Nobel-skatten fra Rågeleje, fundet i sommeren 1976?¹⁴

En guldmonet fra Jacob VI af Skotland, præget 1594, pløjedes op i Fjaltring (Vandfuld herred, F.P. 77). En anden guldmonet fra Christian IV's tid blev fundet ved Hestbjerg (Ulvborg herred, ÷ F.P., ikke indsendt). Frederik III tegner sig for en dobbelt guldkrone, præget i Glückstadt 1657 (Vejrum, Hjerm herred, F.P. 2094) (Fig. 17), og en halv dukat 1659 (F.P. 2199), fundet blot 50 meter fra guldkronen. Foruden den i indledningen nævnte keltiske guldmonet er der endnu to fra England fra langt senere tider, nemlig to guineas fra 1765 og 1769 fundet henholdsvis ved Thorsminde-slusen (Bøvling, Skodborg herred, F.P. 1571) og ved Søndervig (Hind herred, F.P. 895).

Hermed skulle være nævnt de vigtigste af de registrerede fund. Alt i alt kan man nok sige, at der fra Ringkøbing amt er en god og repræsentativ mængde af fund fra forskellige perioder, og at nogle af disse fund endog er særdeles interessante. Mønter er vigtige kilder, som har meget at berette om en egn's historie.¹⁵

Kirsten Bendixen
Museumsinspektør, født 1924
Nationalmuseet
Frederiksholm Kanal 12
1220 København K

Noter:

- 1 Den kgl. Mønt- og Medaillesamlings topografiske seddelregister er ikke omordnet efter den nye amtsomlægning fra 1972, og ny registrering følger også den ældre opdeling. Dette har dog ikke stor betydning for Ringkøbing amt. (F.P. = Fundprotokol).
- 2 *Georg Galster*: Sylloge of Coins of the British Isles, Part I (London 1964) Nr. 4.
Rudi Thomsen: 2000-årige Britermønter i Danmarks Jord. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1953, s. 21 flg.
- 3 *Jørgen Balling*: De romerske Møntfund fra Jylland (NNA 1962, s. 53).
Fund nr. 59.
- 4 *Kirsten Bendixen*: The first Merovingian Coin-Treasure from Denmark (Mediaeval Scandinavia 7, 1974, trykt 1975).
Samme: Mønterne fra Dankirke (Nationalmuseets Arbejdsmark 1972, s. 61 flg.).
- 5 *Brita Malmer*: Nordiska Mynt före år 1000 (Lund 1966).
Kirsten Bendixen: Danmarks Mønt, 2. udgave (København 1976) – også for de følgende oplysninger om dansk mønthistorie. Se dér henvisninger til kataloger og speciallitteratur.
- 6 Om Graagaarde- og Pilhus-fundene se:
Georg Galster i Årsberetning for 1939–40 (NNA 1940, s. 160–162 + fig. 2, s. 159).
Roar Skovmand: De danske Skattefund fra Vikingetid og den ældste Middelalder indtil omkring 1150 (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1942, København 1942, se især s. 59–61).
Malmer: Note 5 nævnte værk s. 264, Fund nr. 21, og s. 265, Fund nr. 24 (med beskrivelse af alle de danske typer).
- 7 Det drejer sig om følgende kirker:

Vorgod	F.P. 2535	Herred
Brejninge	2733	Bølling
Sønderlem	3193	–
Velling	2581	Hind
–	2593	–
Nørre Omme	2732	–
Nysogn	2563	–
Rind	2788	Hammerum
Sønder Felding	2473	–
Arnborg	2551	–
Haderup	3383	Ginding
Mejrup	2535	Hjerm
Gimsing	3236	–
Nørre Nissum	2546	Skodborg
Rom	2731	–
Fjaltring	3247	Vandfuld
Trans	3008	–

Om kirkegulvsfund se:

Fritze Lindahl: Valdemarernes mønter især Anno Domini MCCXXXIII-mønter belyst ved løsfund fra kirkerne, NNA 1963.

Kirsten Bendixen: Middelaldermønter i de sidste 10 års danske kirkefund, NNA 1972.

Jørgen Steen Jensen: Kirkegulvsmønter, Hikuin 3, 1976 (i trykken), s. 58, samt NNUM 1952, s. 126–127.

Samme: Mønter fra kirkegulve i det gamle Holbæk amt, festskrift til K. G. Kaaber „Fra Holbæk Amt“ 1976.

- 8 *P. Hauberg*: Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146 (København 1900).
Mønten har her nr. 52.
- 9 *Jørgen Olrik*: Skattefund fra Skern kirke (Fra arkiv og museum, ser. 2 I, 1925, s. 22–25).
- 10 Om Staby-skatten, se:
Jens Aarup Jensen: Sommerens sølvskat („Skalk“ nr. 5, 1975, s. 10 flg.).
Samme: Staby-skatten („Møntsamlernyt“, 6. årg., 7. sept. 1975).
Kirsten Bendixen: Dalerskatten fra Staby. Nationalmuseets Arbejdsmark 1976, s. 185–187.

<i>Optællingsoversigt.</i>	
Danmark	6
Slesvig-Holsten-Gottorp	3
Sverige	2
Nordlige Nederlande	146
Sydligte Nederlande	2
Tyskland	150
Østrigske arvelande: Østrig, Ungarn,	
Böhmen, Elsass	122
Polen	8
Ialt	439

- 11 Om Christian IV's møntpolitik, se:
Kirsten Bendixen: Sølvskatten fra Balle og Christian IV's Møntpolitik (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1973, trykt 1975).
- 12 *Henning Paulsen: Sophie Brahes Regnskabsbog 1627-40 (Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur 1955).*
- 13 *Anne Jacobsen og Otto Mørkholm: Danske Guldmøntfund fra Middelalderen (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1966).*
- 14 „Skatten fra Havet“.
109 engelske nobler (hele, halve og kvarte) + 1 lybsk gylden fundet ved et vrag, se:
(Nationalmuseets Arbejdsmark 1976, s. 183-85, Ole Crumlin-Pedersen og Jørgen Steen Jensen).
- 15 Om mønter som kilder, se f. eks.:
Kirsten Bendixen: Mønternes Vidnesbyrd, Numismatik - Arkæologi - Historie (Festskrift til K. G. Kaaber: „Fra Holbæk Amt“ 1976).